

УДК [378.4(477.54):61]:069(09)«18/19»

Тетяна Лутаєва

Національний фармацевтичний
університет (м. Харків)

ORCID ID 0000-0002-5825-560X

DOI 10.24139/2312-5993/2017.04/200-215

РОЛЬ НАУКОВЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ МЕДИЧНИХ МУЗЕЇВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізована роль науковців Слобожанщини в організації роботи медичних музеїв на базі вищих навчальних закладів у ХІХ – на початку ХХ ст. Методами дослідження обрано загальнотеоретичні, біографічний, хронологічний, системний. Доведено, що у досліджуваній період науковці Слобожанщини створювали теоретико-методичні засади діяльності медичних музеїв; залучалися до практичної участі в заснуванні, поповненні, систематизації, реставрації музейних колекцій; забезпечували життєдіяльність музеїв медичної спрямованості як науково-дослідних і культурно-просвітницьких закладів.

Ключові слова: медичні музеї, Харківський університет, медико-фармацевтична освіта, науковець, просвітницька діяльність, науково-педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. У період сьогодення відбувається модернізація національної системи вищої освіти. Пріоритетного значення набуває потреба в науково-педагогічних кадрах, здатних динамічно реагувати на запити громадського життя, забезпечити сприяння всебічному розвитку особистості. Суспільна потреба в оновленні вищої професійної освіти як соціокультурного інституту актуалізує вивчення різновекторної науково-педагогічної та просвітницької діяльності науковців Слобожанщини минулих століть. Зокрема, важливо дослідити участь фундаторів вітчизняної медико-фармацевтичної освіти в розвитку медичних музеїв як навчально-допоміжних підрозділів вищих навчальних закладів з метою сприяння особистісному розвитку студентів-медиків, фармацевтів та взагалі пересічних громадян.

Аналіз актуальних досліджень. У період сучасності становлення та розвиток музеїв вищих навчальних закладів імперської доби висвітлювалися в низці видань. Російська дослідниця М. Бурликіна [3] розкрила організаційні засади їх функціонування. У публікації С. Муравської [14] надано загальну характеристику музеїв, що діяли на українських теренах у ХVІІ – на початку ХХ ст. Особливості розвитку музеїв Імператорського Харківського університету (Харківського університету), зокрема й медичних, досліджувалися вітчизняними істориками та музеєзнавцями: А. Сошніковим [30], О. Поповою [26], О. Уманець [33] та ін. Інформація про організаційні засади і специфіку діяльності окремих медичних музеїв фігурує в нарисах з історії кафедр медичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [11] та статтях, присвячених

характеристиці науково-педагогічної діяльності фундаторів медико-фармацевтичної освіти [6; 12; 22; 32]. Однак в українській історіографії питання організації роботи медичних музеїв на території Слобожанщини в контексті історії педагогіки залишається недослідженим.

Мета статті – проаналізувати роль науковців Слобожанщини в організації роботи медичних музеїв на базі вищих навчальних закладів у XIX – на початку XX ст.

Методи дослідження: загальнотеоретичні, біографічний, хронологічний (з'ясування проблеми в динаміці, у часовій послідовності), системний.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники зазначають, що освітня функція музейних експозицій усвідомлювалася відомими представниками педагогічної думки минулих століть. Так, відомий мислитель Я. А. Коменський, виступаючи за наочність навчання, вживав поняття «музей» відповідно до улаштування навчального кабінету, орієнтованого на пізнавальний процес. Вітчизняний послідовник Я. Коменського, Є. Славинецький (XVII ст.), у «Лексиконі латинському» тлумачив поняття «музей» як «место ученія» [30].

У XIX – на початку XX ст. нормативно-правова база, що забезпечувала функціонування музеїв як навчально-допоміжних підрозділів університетів на території України, підконтрольній Російській імперії, спиралася на положення університетських Статутів [31]. За першим університетським Статутом (1804 р.), представники корпорації вчених в університеті мали здійснювати викладацьку діяльність, поєднуючи теорію з практикою; поповнювати свої курси даними про новітні відкриття, здійснені в інших країнах Європи; поширювати наукові знання, засновані на достовірних джерелах [14; 31]. Реалізація означених завдань значною мірою залежала від функціонування навчально-допоміжних установ, зокрема музеїв. За університетськими Статутами 1835, 1863, 1884 років, музеї вважалися обов'язковими підрозділами в складі кожного університету. З казни держави виділялися кошти на їх утримання [3; 31].

Вивчення й аналіз історико-педагогічних джерел [1; 13; 23–25] та наукових публікацій сучасних дослідників [26; 33] дозволили скласти загальний перелік музеїв медичного факультету (на поч. XIX ст.: відділення лікарських та медичних наук) Харківського університету, на базі яких тривала підготовка студентів-медиків та фармацевтів і велася наукова й просвітницька робота учених протягом імперської доби (табл. 1).

Перелік медичних музеїв Імператорського Харківського університету

Назва музею	Рік заснування	Науковці, які зробили внесок в улаштування музею	Особливості функціонування
Анатомічний музей	1807	Л. Ванноті, Е. Гумбург, О. Венедиктов, Д. Лямбль, П. Наранович та ін.	Виконував освітню, науково-дослідну функції. В основному експонати були засобом наочності для проведення навчальних занять
Музей фізіологічної анатомії	1868	І. Вагнер, М. Попов, О. Белоусов та ін.	Засновувався та діяв як суто навчальний
Музей патологічної анатомії	1868	Д. Лямбль, В. Крилов, М. Попов, М. Мельников-Разведенков та ін.	Був суто навчальною установою, необхідною для проведення практичних занять студентів-медиків
Музей судової медицини	1868	М. Бокаріус, О. Бораковський, П. Вроблевський та ін.	Виконував освітню, науково-дослідну функції
Студентський анатомічний музей	1907	В. Воробйов та ін.	Виконував освітню, науково-дослідну функції

На початку XIX ст. склалася практика керівництва музеями, що організовувалися на базі університетів. Їх поповненням та збереженням, як навчально-допоміжних установ, мала керувати Рада університету. Як правило, керівниками таких музеїв були так звані «завідуючі». Вони слідкували за облаштуванням музеїв, підтриманням фондів у належному стані, здійсненням точних описів зібрань тощо. Часто комплектацією музейних фондів та їх обробкою опікувалися провідні вчені, які своїм авторитетом підкріплювали важливість очолюваних ними підрозділів і мали досить широкі повноваження [3, 119]. Значущою також була діяльність прозекторів, які окрім приготування препаратів до лекцій професорів, повинні були поповнювати анатомічний музей, стежити за цілісністю препаратів та інструментів, проводити практичні заняття зі студентами, робити судово-медичні розтини [33]. Природно, що з самого початку діяльності Харківського університету (17.01.1805 р.), Рада названого навчального закладу, дбаючи про початок занять для студентів-медиків, приділяла велику увагу створенню анатомічної музейної колекції. Важливість анатомічного музею пояснювалася місцем анатомії в підготовці лікарів. Створенням такого музею опікувався прозектор кафедри анатомії Л. Ванноті [24, 5].

Установлено, що під час дії університетських Статутів 1863 та 1884 років при медичному факультеті Харківського університету діяло декілька музеїв медичної спрямованості (див. табл. 1). З 1868 р. розпочали окреме функціонування музеї фізіологічної анатомії, патологічної анатомії, судової медицини [1, 650; 33, 6]. Науковий пошук свідчить, що ця подія пов'язана з ініціативою професорів Д. Лямбля, А. Пітри, І. Вагнера, які в 1868 р. подали до правління університету рапорт про необхідність розподілу колекцій анатомічного музею та влаштування на його базі трьох названих вище музеїв [13, 416]. Слід акцентувати увагу на тому, що відомого анатома та терапевта Д. Лямбля, який працював у Харківському університеті з 1860 по 1871 роки, вважають засновником патологоанатомічного музею. Саме він опікувався організацією самостійної кафедри патологічної анатомії [11, 33]. З 1907 р. розпочав функціонування студентський анатомічний музей, що часто згадувався в досліджуваний період як студентський шкільний музей, студентський анатомічний музей або просто шкільний музей [17].

Вивчення звітної документації Харківського університету 70–80-х років XIX ст. дозволяє констатувати існування музею на базі університетської акушерської клініки, створеного з ініціативи ординарного професора, завідуючого кафедрою акушерства, жіночих та дитячих хвороб медичного факультету Харківського університету, засновника харківської акушерсько-гінекологічної наукової школи – Івана Павловича Лазаревича. Крім того, Д. Багалій повідомляв про існування кабінету з музеєм при кафедрі оперативної хірургії [1, 651]. Однак нам не вдалося знайти більш детальної інформації про названі установи.

Науковий пошук показав, що до медичних музеїв надходження експонатів відбувалося трьома шляхами. Серед них: виготовлення препаратів силами студентів та музейних працівників, купівля й дарунки [13; 22]. Так, у звіті про стан та діяльність Харківського університету за 1873 р. повідомлялося, що виготовлення препаратів для патолого-анатомічного музею відбувалося під час постійних практичних занять [8, 18]. У протоколах засідань ради Харківського університету (1872 р.) знаходимо інформацію про шляхи збагачення колекції музею на базі акушерської клініки навчального закладу. До музейних експонатів було віднесено колекцію інструментів, а також «природних та штучних акушерських і гінекологічних препаратів» [28]. Повідомлялося, що музейне зібрання поповнювалося, завдячуючи старанням професора І. Лазаревича. Зазначимо, що І. Лазаревичу вдавалося власним прикладом залучити слухачок Повивального інституту до благодійництва. Завдяки їх пожертвуванням поповнювалася музейна колекція акушерської клініки.

На основі положень Статуту університетів 1863 р., у Харківському університеті були видані правила користування навчально-допоміжними установами. Вивчення означеного документу свідчить про те, що музейні

колекції мали служити переважно для демонстрації під час занять. Передбачалися умови допуску студентів та сторонніх осіб до роботи з музейними експозиціями. Студенти, які бажали займатися в навчально-допоміжній установі, повинні були надати її завідувачому документ, що засвідчував особистість, та звітувати йому про хід занять. Сторонні особи отримували доступ до роботи з музейними колекціями за умови дозволу ректора та завідувачого навчально-допоміжної установи й певної плати (3 руб. сріблом за півріччя) [27]. Отже, допускалося, щоб музеї вищого навчального закладу виконували не лише навчальну функцію, а й відігравали за певних умов роль науково-дослідного й просвітницького закладу.

На початку ХХ ст. зростає питома вага практичних занять студентів, що значною мірою було зумовлене Циркуляром Міністерства народної освіти від 21 липня 1899 р. [12]. Ураховуючи положення циркуляру й особливості методики викладання анатомії при підготовці лікарів, у 1903 р. на медичному факультеті Харківського університету було розпочато створення студентського анатомічного музею. За словами В. Воробйова, з цією метою його вчитель О. Белоусов доручив йому як прозектору кафедри фізіологічної анатомії ознайомитися з особливостями організації навчальних музеїв у Російській імперії. Присвятивши значний час вивченню даного питання, учений виклав історію становлення й розвитку навчальних анатомічних музеїв і висвітлив особливості їх функціонування на сторінках спеціальних видань [4]. З публікацій В. Воробйова дізнаємося, що навчальним анатомічним музеєм (Studiensaal) прийнято називати зібрання особливо виготовлених анатомічних препаратів, а також рисунків та моделей, що надаються тим, хто навчається, для користування [4, 275]. У такому музеї студенти могли проводити дослідження, презентувати свої досягнення й передавати результати своїх наукових пошуків у якості експонатів до музею.

З причини відсутності спеціального приміщення на базі медичного факультету, зібраний музейний матеріал для студентського анатомічного музею довгий час не міг бути виставленим для відкритої демонстрації. Нарешті, у 1907 році його експонати були представлені для огляду [18, 24]. Існування музею створювало додаткові можливості для впровадження принципу наочності у процес професійної підготовки майбутніх лікарів та фармацевтів як під час лекцій, так і в ході практичних занять. За влучним зауваженням В. Воробйова, ті, хто займалися в студентському анатомічному музеї, звикали краще бачити, краще спостерігати, правильніше судити та взагалі самостійно працювати. Саме тому науковець визнавав не лише практичну користь студентських (шкільних) анатомічних музеїв у справі підвищенні рівня знань тих, хто навчається, але й підкреслював їх значення у справі морального виховання молоді [4].

У свою чергу, сам В. Воробйов, завдячуючи участі у створенні студентського анатомічного музею, отримав досвід музейної роботи, що

дозволило йому організувати анатомічний музей при Жіночому Медичному Інституті Харківського Медичного Товариства, а за радянських часів (1932 р.) – єдиний у світі Музей становлення людини [5; 22]. Необхідно акцентувати увагу на тому, що саме В. Воробйов, здобувши визнання як фундатор всесвітньовідомої школи харківських анатомів, увійшов в історію як розробник теорії організації й використання анатомічних музеїв у навчальному процесі [7, 165–167].

Про можливість здійснення медичними музеями як освітньої, так і науково-дослідної функцій свідчить улаштування на їх базі профільних бібліотек. Інформацію щодо формування бібліотеки при анатомічному музеї Харківського університету повідомляв М. Попов. Установлено, що ще в 1807 р. ад'юнкт анатомії Л. Ванноті вважав за необхідне при кабінеті анатомії й анатомічному музеї мати «*Primae lincae anatomes*» як посібник для тих, хто навчається. Власне початок функціонування бібліотеки анатомічного кабінету та музею пов'язувався з діяльністю Душана Федоровича Лямбля, який у 1862 р. надав цій установі власне зібрання літератури професійного спрямування [23]. Надалі фонд бібліотеки збільшувався за рахунок коштів, що відпускалися на поповнення музею та шляхом дарунків. На початку ХХ ст. у бібліотеці вже нараховувалося 900 видань, що були систематизовані за розділами медицини [34].

Сучасні музеєзнавці визнають, що наукова концепція побудови музейної експозиції передбачає, насамперед, характеристику і комплектування фондів. У період, що досліджується, працівники медичних музеїв Харківського університету намагалися певним чином класифікувати музейні експонати. Уже в першій половині ХІХ століття отримали розвиток каталоги у вигляді карток, що значно полегшували роботу з колекціями. Каталоги колекцій видавалися окремими збірками. Про колекцію анатомічного музею Харківського університету в першій половині ХІХ ст. можливо скласти уяву на основі каталогу препаратів, складеного ординарним професором анатомії П. Нарановичем. Препарати було розподілено на анатомічні та патологічні, пронумеровано і класифіковано за такими групами: сухі; ті, що зберігаються в рідинах; картини, моделі та воскові зображення. На наш погляд, цінністю каталогу є науковий підхід його укладача до документування походження колекцій. Так, зауважувалося, що серед експонатів містилися рисунки та моделі з колекції Буяльського – професора анатомії Санкт-Петербурзької Медико-Хірургічної академії [10].

Утім, сучасні дослідники звертають увагу на недостатню увагу працівників музею фізіологічної анатомії до відбору експонатів. Багато в чому це пояснюється складними умовами формування музейних фондів: недостатнім фінансуванням, малопродатним для експозиції приміщенням. На нашу думку, також мала місце недостатня обізнаність музейного персоналу з особливостями формування музеїв як навчально-допоміжних

установ університету. Припускаємо, що розміщення поряд із анатомічними препаратами картин, що зображували персонажів з античної міфології, стародавньої кераміки було обумовлено намаганням викликати емоції у відвідувачів музею. На відміну від музею фізіологічної анатомії, у патологоанатомічному музеї простежувався певний науковий підхід до систематизації й розміщення експонатів. Складення систематичного опису препаратів музею було здійснено професором В. Криловим під час літніх канікул [8, 18]. Визначна роль В. Крилова в організації роботи патологічного музею була охарактеризована професором М. Мельниковим-Разведєнковим у некролозі науковця: «Пройдуть роки, пройдуть століття, а вихованці медичного факультету все ще будуть навчатися за тими матеріалами, якими його освітня невпинна робота збагатила музей патологічної анатомії» (переклад автора) [15].

На початку ХХ ст. відбулося створення двох каталогів музейних експонатів «валового та карткового» [19, 35]. На думку О. Попової, під «валовим» каталогом слід розуміти інвентарний каталожний опис, а під «картковим» – систематичний. Серед визначних експонатів музею значилися колекція черепів харківських учених та колекція внутрішніх органів алкоголіків, які за своєю чисельністю займали одне з перших місць серед подібних зібрань в університетах Росії [26]. Укладання карткового каталогу й праця щодо розміщення препаратів асистентами кафедри А. Говоровим та М. Шульгіним була оцінена медичним факультетом як корисна для університету робота. Більш того, медичний факультет клопотав про виділення науковцям грошової винагороди [19, 35].

До систематичного та інвентарного каталогів музею кафедри судової медицини були внесені всі музейні експонати [26], що виготовлялися силами прозектора, його помічника та студентів. Серед найбільш визначних експонатів музею необхідно відмітити колекцію препаратів, у якій представлені кульові поранення різних частин тіла. Для допомоги в наочному викладанні курсу судової медицини, музей поповнювався такими матеріалами, як кольорові та цифрові рисунки, таблиці та препарати [21, 101]. На початку 1914 р. кількість експонатів склала 610 екземплярів [26]. Не випадково музею судової медицини Харківського музею в історії медицини відводиться одне з найголовніших місць поряд із подібними музеями Москви, Санкт-Петербурга та Києва [34, 129].

У медичних музеях Харківського університету тривала науково-дослідна робота науковців, накопичувався досвід зберігання анатомічних препаратів музейними працівниками. Так, на базі патолого-анатомічного музею у 1873 р. відбувалися дослідження патологічних змін органів людського тіла [8, 18]. За словами В. Воробйова, колекції препаратів шкільного анатомічного музею, у підготовці яких під керівництвом ученого брали участь студенти, мали велике наукове значення, бо їм була

притаманна життєва правдивість [22]. Необхідність частого «ремонту» музейних експонатів зумовила інтерес В. Воробйова до пошуку шляхів відновлення мертвих тканин. У результаті багаторічних пошуків учений розробив метод, що був використаний при бальзамуванні В. Леніна.

На базі медичних музеїв Харківського університету наукові дослідження проводили вітчизняні та закордонні учені. Свідченням цього є лист І. Мечникова до працівника анатомічного музею, надісланий з Одеси в 1874 році. Лист містить прохання надіслати вченому деякі експонати, необхідні для подальших наукових досліджень. Науковець писав: «Шановний товаришу! ... Під час мого перебування в Харкові весною цього року я бачив у Вас в Анатомічному музеї два чудових калмицьких черепи, яких, однак, я не міг дослідити на місці внаслідок відсутності приладів для зняття геометричних зображень і пристосувань для вимірювань. Оскільки я в даний час спеціально зайнятий антропологією калмиків, то дуже прошу Вас надіслати мені хоча б на самий короткий термін два зазначені черепи, що мають тим більшу цінність, що, як Ви мені казали, їх походження відомо з безсумнівної достовірністю» (переклад автора) [9].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. представники професорсько-викладацького складу медичного факультету все більше залучали студентів і молодих науковців до наукової сфери діяльності музеїв: екскурсій та експедицій; наукової обробки зібраного матеріалу.

Вивчення звітної документації щодо діяльності Харківського університету дозволяє свідчити, що в червні та серпні 1912 р. викладач кафедри нормальної анатомії університету Альфред Генріхович Зоммер разом зі студентами здійснив так звану антропологічну екскурсію на Кавказ. Екскурсанти привезли до університету понад 100 черепів для проведення антропологічних досліджень [21]. Відомий учений Віктор Володимирович Бобін ще у студентські роки залучався В. Воробйовим до виготовлення музейних препаратів, під керівництвом свого наставника вивчав методики виготовлення муляжів [6].

У 1910 р. В. Воробйов створив анатомічний музей у Жіночому Медичному Інституті, організованому Харківським медичним товариством. Науковець висловлював публічно подяку своєму помічнику, студенту В. Бобіну, за велику працю у справі виготовлення препаратів [2]. Сам В. Бобін гідно продовжив справу свого наукового керівника. У медичній пресі повідомлялося, що в 1923 р. учений опікувався створенням анатомічного музею в Краснодарі й робив наукове повідомлення «Про влаштування анатомічних навчальних музеїв» з демонстрацією препаратів. Надалі В. Бобін став одним із фундаторів Кримського медичного університету, заснував Кримську школу морфологів [2].

У звітних документах Харківського університету повідомлялося про роль медичних музеїв у популяризації наукових знань серед населення.

Зокрема, колекції медичних музеїв Харківського університету сприяли проведенню низки виставок. Особистий внесок у популяризацію музейних експонатів як засобу наочного викладання зробив О. Белоусов. У 1882 р. препарати, виготовлені ним, були виставлені на Всеросійській художній виставці, що проходила у Москві. Усі препарати були премійовані, особисто О. Белоусов був нагороджений дипломом та великою срібною медаллю. Ті самі препарати наприкінці XIX ст. були виставлені на міжнародному конгресі в Брюсселі, медичному конгресі в Берліні, де отримали визнання як дієві засоби навчання [32].

Музей патологічної анатомії протягом 1910 р. брав участь у трьох виставках: «Виставці охорони душевного здоров'я» при третьому з'їзді вітчизняних психіатрів у Санкт-Петербурзі, «Психіатричній виставці» Харківського губернського земства та «Патологоанатомічній виставці при обласному з'їзді з боротьби із інфекційними захворюваннями» в Харкові [20; 29]. Зауважимо, що представниками патологоанатомічного музею на Психіатричній виставці, що відбувалася в залі засідань Харківської земської управи, був створений анатомічний павільйон. Відвідувачі павільйону мали нагоду ознайомитися з музейними експонатами, кількість яких становила приблизно 200 предметів. Основне завдання виставки озвучувалося як ознайомлення в наочній формі всіх, хто цікавиться теорією та практикою психіатрії, зі справою піклування про душевнохворих [29]. Представники патологоанатомічного музею Харківського університету співпрацювали з лікарями Харківської губернської земської лікарні, улаштовуючи відділення виставки. Серед відділень виставки було й таке: «Розумово відсталі діти та лікар – педагогічні завдання відносно них». Природно, що консультації науковців-медиків, які безпосередньо займалися педагогічною діяльністю, були доречними при влаштуванні означеного відділу.

Санітарно-просвітницька робота щодо гострих та хронічних інфекційних захворювань, збудником яких є рослинні та тваринні паразити, проводилася під час третьої з названих виставок. Роль науковців кафедри патологічної анатомії в улаштуванні та проведенні виставки обумовлювалася, значною мірою, місцем її проведення. У звітних документах діяльності Харківського університету повідомлялося, що 210 експонатів музею були виставлені в патологоанатомічному кабінеті університету для огляду [20].

З метою вдосконалення діяльності медичних музеїв Харківського університету представники наукової корпорації медичного факультету під час закордонних відряджень ознайомлювалися з улаштуванням подібних навчально-допоміжних установ при науково-освітніх центрах Європи. Заслуговує на увагу звіт про закордонне відрядження в 1903 р. Олександра Васильовича Репрева, завідуючого кафедрою загальної патології Харківського університету (1895–1918 рр.), відомого як одного з фундаторів сучасної ендокринології. Вивчення матеріалів звіту дозволяє свідчити про увагу

вченого до «прекрасно улаштованого, з педагогічної точки зору, музею при Женевському університеті», а саме в Патолого-анатомічному Інституті. О. Репрев звернув увагу на дієвість студентського музею в удосконаленні системи викладання. Зазначалося, що крім виставлених препаратів для вивчення, у музеї містилися експонати для обов'язкової самостійної роботи студентів. На думку науковця, така організація роботи студентів сприяла розвитку їх самодіяльності й заслуговувала на те, щоб бути реалізованою в Харківському університеті [16, 2–3].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У XIX – на початку XX ст. організація медичних музеїв на базі вищих навчальних закладів Слобідської України, підконтрольної Російській імперії, відбувалося з ініціативи навчальних закладів (Імператорський Харківський університет, Жіночий медичний інститут Харківського медичного товариства), наукових товариств (Харківське медичне товариство) та активної участі окремих освітян (Л. Ванноті, П. Наранович, Д. Лямбль, А. Пітра, І. Вагнер, І. Лазаревич, В. Крилов, О. Белоусов, В. Воробйов та ін.). Правила функціонування медичних музеїв вищих навчальних закладів ґрунтувалися на положеннях університетських Статутів (1804, 1835, 1863, 1884 років), а також Циркулярах Міністерства народної освіти й спеціальних інструкціях, виданих окремими вишами. Вивчення та аналіз історико-педагогічних джерел і узагальнення спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що анатомічні музейні колекції створювалися вже на початку становлення медичної освіти в Харківському університеті та Жіночому медичному інституті Харківського медичного товариства, що були важливими освітніми центрами Слобожанщини. Під час дії університетських Статутів 1863 та 1884 років на базі Харківського університету діяли такі медичні музеї: музей фізіологічної анатомії, музей патологічної анатомії, музей судової медицини, студентський анатомічний музей, музей при університетській акушерській клініці, музей при кафедрі оперативної хірургії. Доведено, що науковці Слобожанщини вивчали особливості функціонування медичних музеїв на території Російської імперії й за кордоном та створювали теоретико-методичні засади їх діяльності; брали активну участь у заснуванні, поповненні, систематизації, обробці й реставрації музейних колекцій медичного профілю. Науковий пошук дозволяє визначити шляхи поповнення медичних музеїв, що пропагувалися фундаторами вітчизняної медико-фармацевтичної освіти. Серед них: виготовлення препаратів силами студентів та музейних працівників, купівля, дарунки. Установлено, що науковці Слобожанщини в основному використовували експонати медичних музеїв з освітньою метою. Однак, завдяки їх ініціативі була забезпечена життєдіяльність медичних музеїв як науково-дослідних та культурно-просвітницьких закладів, що сприяло особистісному розвитку студентів-медиків, фармацевтів та взагалі пересічних громадян.

Таким чином, участь низки науковців-медиків Слобожанщини в організації роботи медичних музеїв як навчально-допоміжних установ вищих навчальних закладів доцільно визнати важливим напрямом їх науково-педагогічної й просвітницької діяльності, що сприяв розвитку вітчизняної професійної освіти та поширенню наукових знань серед населення. У перспективі вважаємо доцільним дослідити роль науковців Слобожанщини в розвитку природничих музеїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1665–1905) : историческая монография в 2-х томах / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Х. : Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – Т. 2. – 982 с.
2. Бобин В. Краснодарский Медицинский институт / В. Бобин // Врачебное дело. – 1923. – № 16–17. – Столб. 44.
3. Бурлыкина М. И. Музеи высших учебных заведений России на рубеже XIX–XX вв. / М. И. Бурлыкина // Вопросы музеологии. – 2012. – № 1. – С. 88–97.
4. Воробьев В. П. К вопросу об устройстве анатомических учебных музеев, Харьков 1908 // В. П. Воробьев. Избранные труды / под ред Д. А. Жданова и Синельникова. – Л. : Медгиз, 1958. – С. 275–291.
5. Воробьев В. П. Учебный музей при кафедре нормальной анатомии Частного Женского Медицинского Института Харьковского Медицинского общества. – Х. : Тип. и лит. М. Зильберберг и С-вя, 1913. – 32 с.
6. Врачебная династия / В. Н. Лесовой, А. А. Бабанин, Н. И. Хвисюк и др. – Х. : ХГМУ, 2007. – 116 с.
7. Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова / [В. І. Астахова та ін.] ; Харьк. гуманитар. ин-т «Народ. укр. акад.». – Х. : Глобус, 1998. – 736 с.
8. Извлечение из отчета о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1873 год // Записки Имп. Харьковского университета. – 1874. – Т. 1. – С. 1–35.
9. Илья Ильич Мечников. Письма (1863–1916) / под ред. А. Е. Гайсиновича, Б. В. Левшина. – М. : Наука, 1974. – 296 с.
10. Каталог препаратов анатомического кабинета Императорского Харьковского университета. Систематически расположенный 1839 года. – Х. : Ун. тип., 1840. – 15 с.
11. Кафедра общей и клинической патологии : от истоков к современности : монография / Е. С. Проценко, М. И. Кириченко, Н. А. Ремнёва, В. И. Падалко ; под ред. В. Н. Савченко. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2016. – 188 с.
12. Лутаева Т. В. Організація самостійної роботи майбутніх медиків та фармацевтів у Харківському університеті (друга пол. XIX – початок XX ст.) / Т. В. Лутаева // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 4 до Вип. 31, Том II (10) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2014. – С. 254–261.
13. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под. ред. проф. И. П. Скворцова, Д. И. Багалея [Ч. 2]. – Х., 1905–1906. – С. 196–471.
14. Муравська, С. В. Музеї та колекції вищих навчальних закладів на українських землях (кінець XVII – початок XX ст.) / С. В. Муравська // Праці Центру пам'яткознавства. – 2014. – Вип. 25. – С. 120–129.
15. На похоронах В. П. Крылова // Южный край. – 1906. – 28 января.

16. Отчет о заграничной командировке летом проф. А. Репрева // Записки Императорского Харьковского университета. – 1904. – Т. 3. – С. 1–9.
17. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1903 год // Записки Имп. Харьковского университета. – 1904. – Т. 2. – С. 1–192.
18. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1907 год // Записки Имп. Харьковского университета 1908. – Т. 3. – С. 1–200.
19. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1909 год // Записки Имп. Харьковского университета. – 1910. – Т. 3. – С. 1–177.
20. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1910 год // Записки Имп. Харьковского университета. – 1911. – Т. 3. – С. 1–182.
21. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1912 год // Записки Имп. Харьковского университета. – 1913. – Т. 1. – С. 1–42 ; Т. 2. – С. 65–182.
22. Перцева Ж. Н. Научный подвиг харьковского анатома Владимира Петровича Воробьева / Ж. Н. Перцева // «Луньовські читання». Матеріали науково-практичних семінарів (2010–2014 рр.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 189–194.
23. Попов М. А. Каталог библиотеки музея физиологической анатомии Императорского Харьковского университета / М. А. Попов. – Х. : Ун. тип., 1896. – 54 с.
24. Попов М. А. Прозекторы и их помощники при кафедре нормальной анатомии в Императорском Харьковском университете со времени основания последнего и до настоящего времени / М. А. Попов // Записки Имп. Харьковского университета. – 1901. – Т. 2. – С. 1–135.
25. Попов М. Путеводитель по музею физиологической анатомии Императорского Харьковского университета / М. Попов. – Х. : Типография и Литография Зильберберга, 1897. – 152 с.
26. Попова О. М. Розвиток музейної справи в Харківській губернії (1864–1917 рр.) : дис. на здобуття наук. ступ. к. іст. н. за спец. 07.00.01 – історія України / О. М. Попова. – ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 147 с.
27. Правила, на основании которых студенты и посторонние слушатели университетских лекций пользуются учебно-вспомогательными учреждениями университета. – Х. : Ун. тип., 1863. – 6 с.
28. Протокол заседания Совета университета 1 ноября 1879 года // Записки Императорского Харьковского университета 1879 года. – 1882. – Т. 4. – С. 158–182.
29. Психиатрическая выставка // Южный край. – 1910. – 24 марта.
30. Сошніков А. И. Музейна комунікація, як засіб національного виховання, опредметнення української мрії [Електронний ресурс] / А. И. Сошніков // 13 Сумцовські читання. – 2007. – Режим доступу :
<http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2007/article.html?n=195>
31. Сравнительная таблица уставов университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 гг. – СПб. : Типо-литография Санкт-Петербургской тюрьмы, 1901.
<http://dlib.rsl.ru/viewer/01003557835#?page=3>
32. Терещенк, А. А. Творческий путь и наследие А. К. Белоусова (к 165-летию со дня рождения) / А. А. Терещенко, Н. В. Жарова, О. Д. Боягина // Експериментальна та клінічна медицина. – 2013. – № 4 (61). – С. 179–181.
33. Уманець О. М. Медичні музеї Харківського університету (1807–1917 рр.) / О. М. Уманець // Вісник Харківської державної академії культури : збірник наук. пр. – Вип. 23. – Х. : ХДАК, 2008. – С. 62–70.

34. Шершавкин С. В. История отечественной судебно-медицинской службы / С. В. Шершавкин. – М. : Медицина, 1968. – 184 с.

REFERENCES

1. Bahalei, D. I., Miller D. P. (1993). *Istoriia horoda Kharkova za 250 let eho sushchestvovaniia (1665–1905): istoricheskaia monografiia v 2 t.* [History of the city of Kharkiv for 250 years of its existence (1665–1905): historical monograph in 2 volumes]. Kharkiv, Ukraine: Harkovskaia knizhnaia fabrika im. M. V. Frunze. (In Russian).
2. Bobin, V. (1923). Krasnodarskii Meditsinskii institut [Krasnodar Medical Institute]. *Vrachebnoie delo [Medical Practice]*, 16–17. Column 44. (In Russian).
3. Burlykina, M. I. (2012). Muzei vysshikh uchebnykh zavedenii Rossii na rubezhe XIX–XX v.v. [Museums of higher education institutions of Russia at the turn of the 19th–20th centuries]. *Voprosy muzeologii [Questions of Museology]*, 1, 88–97. (In Russian).
4. Vorobiev, V. P. (1958). K voprosu ob ustroistve anatomicheskikh uchebnykh muzeev, Kharkov 1908 [To the question of the arrangement of anatomical educational museums, Kharkov 1908]. In V. P. Vorobiev, *Izbrannyye trudy [Selected Works]* (pp. 275–291). Leningrad: Medhiz. (In Russian).
5. Vorobiev, V. P. (1913). *Uchebnyi muzei pri kafedre normalnoi anatomii Chastnogo Zhenskogo Meditsinskogo Instituta Kharkovskogo Meditsinskogo obshchestva [Educational Museum at the Department of Normal Anatomy of the Private Women's Medical Institute of Kharkiv Medical Society]*. Kharkiv, Russian empire: Tip. i lit. M. Zilbereberh i S-via. (In Russian).
6. Lesovoi, V. N. et al (Eds). (2007). *Vrachebnaia dinastiia [The medical dynasty]*. Kharkiv, Ukraine: Kharkiv State Medical Institute. (In Russian).
7. Astakhova, V. I. et al (Eds). (1998). *Vydaishchiiesia pedahohi vysshei shkoly h. Kharkova [Outstanding teachers of the Higher School of Kharkiv]*. Kharkiv, Ukraine: Hlobus. (In Russian).
8. Izvlecheniie iz otcheta o sostoianii i deiatelnosti Kharkovskogo universiteta za 1873 hod [Extract from the report on the status and activities of Kharkiv University for 1873]. (1874). *Zapiski Imperatorskogo Kharkovskogo universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 1, 1–35. (In Russian).
9. Haisinovich, A. E. et al (Eds). (1974). *Iliia Ilich Mechnikov. Pisma (1863–1916) [Iliia Ilich Mechnikov. Letters (1863–1916)]*. Moscow, Soviet Union: Nauka. (In Russian).
10. *Kataloh preparatov anatomicheskogo kabineta Imperatorskogo Kharkovskogo universiteta. Sistematically raspolozhennyi 1839 hoda [Catalogue of preparations of the anatomical study of the Imperial Kharkiv University. Systematically located in 1839]*. (1840). Kharkiv, Russian empire: Univers. tip. (In Russian).
11. Protsenko, E. S. et al (Eds). (2016). *Kafedra obshchei i klinicheskoi patolohii: ot istokov k sovremennosti [The Department of General and Clinical Pathology: From the Origins to the Present]*. Kharkiv, Ukraine: KhNU imeni V. N. Karazina. (In Russian).
12. Lutaieva, T. V. (2014). Orhanizatsiia samostiinoi roboty maibutnykh medykyv ta farmatsevtiv u Kharkivskomu universyteti (druha pol. XIX – pochatok XX st.) [Organization of independent work of the future physicians and pharmacists in Kharkiv University (second half of the 19th – early 20th centuries)]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody» [Humanitarian Bulletin of the State higher education institution «Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University»]*, II (10), 31/4, 254–261. (In Ukrainian).
13. Skvortsov, I. P. et al (Eds). (1905–1906). *Meditsinskii fakultet Kharkovskogo universiteta za pervyie 100 let eho sushchestvovaniia (1805–1905) [Medical Faculty of Kharkiv University for the first 100 years of its existence (1805–1905)]*. Kharkiv, Russian empire. (In Russian).

14. Muravska, S. V. (2014). Muzei ta kolektsii vyshchikh navchalnykh zakladiv na ukrainskykh zemliakh (kinets XVII – pochatok XX st.) [Museums and collections of institutions of higher education in the Ukrainian lands (late XVII – early XX century)]. *Pratsi Centru pamiatkoznavstva [Works of Center of monuments study]*, 25, 120–129. (In Ukrainian).
15. Otchet o zahranichnoi komandirovke letom prof. A. Repreva [Report on prof. A. Reprev's trip abroad in summer], (1904). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 3, 1–9. (In Russian).
16. Otchet o sostoianii i deiatelnosti Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta za 1903 hod [Report on state and activity of Imperial Kharkiv University for 1903] (1904). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 2, 1–192. (In Russian).
17. Na pohoronah V. P. Krylova [At V. P. Krylov's funeral] (25 Jan. 1906). *Yuzhnyi kraj [Southern Territory]*. (In Russian).
18. Otchet o sostoianii i deiatelnosti Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta za 1907 hod [Report on state and activity of Imperial Kharkiv University for 1907]. (1908). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 3, 1–200. (In Russian).
19. Otchet o sostoianii i deiatelnosti Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta za 1909 hod [Report on state and activity of Imperial Kharkiv University for 1909]. (1910). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 3, 1–177. (In Russian).
20. Otchet o sostoianii i deiatelnosti Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta za 1910 hod [Report on state and activity of Imperial Kharkiv University for 1910]. (1911). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 3, 1–182. (In Russian).
21. Otchet o sostoianii i deiatelnosti Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta za 1912 hod [Report on state and activity of Imperial Kharkiv University for 1912]. (1913). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 1, 1–42; 2, 65–182. (In Russian).
22. Pertseva, Zh. N. (2014). Nauchnyi podvih kharkovskoho anatoma Vladimira Petrovicha Vorobieva [The scientific feat of the Kharkov anatomist Vladimir Petrovich Vorobyov]. «Lunivski chytannia». *Materialy naukovo-praktichnykh seminariv (2010–2014 rr.) [«Lunov readings» Proceedings of workshops (2010–2014)]*. Kharkiv, (pp. 189–194). (In Russian).
23. Popov, M. A. (1896). *Kataloh biblioteki muzeia fiziologicheskoi anatomii Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Catalogue of the library of the museum of physiological anatomy of Imperial Kharkiv University]*. Kharkiv, Russian empire: Un. tip. (In Russian).
24. Popov, M. A. (1901). Prozektory i ikh pomoshchniki pri kafedre normalnoi anatomii v Imperatorskom Kharkovskom universitete so vremeni osnovaniia posledneho i do nastoiashcheho vremeni [Prospectors and their assistants at the Department of Normal Anatomy in the Imperial Kharkiv University from the time of its foundation and up to the present time]. *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 2, 1–135. (In Russian).
25. Popov, M. (1897). *Putevoditel po muzeiu fiziologicheskoi anatomii Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Guide to the Museum of Physiological Anatomy of the Imperial Kharkov University]*. Kharkiv, Russian empire: Tip. i Lit. Zilberberha. (In Russian).
26. Popova, O. M. *Rozvytok muzeinoi spravy v Kharkivskii hubernii (1864–1917 rr.) [Development of museums in Kharkiv province (1864–1917)]*. (PhD thesis). Kharkiv, 2008. (In Ukrainian).

27. *Pravila, na osnovanii kotorykh studenty i postoronniie slushateli universitetskikh leksii polzuiutsia uchebno-vspomohatel'nymi uchrezhdeniiami universiteta [The rules on the basis of which students and extraneous listeners of university lectures use the university auxiliary facilities]* (1863). Kharkiv, Russian empire: Un. tip. (In Russian).

28. *Protokol zasedaniia Soveta universiteta 1 noiabria 1879 hoda [Minutes of the meeting of the Council of the University on the 1 of November, 1879].* (1882). *Zapiski Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Notes of the Imperial Kharkiv University]*, 4, 158–182. (In Russian).

29. *Psikhiatricheskaia vystavka [Psychiatric exhibition].* (1910). *Yuzhnyi krai [Southern Territory]*, 24 March. (In Russian).

30. Soshnikov, A. I. (2007). *Muzeina komunikatsiia iak zasib natsionalnogo vykhovannia, opredmetnennia ukrainskoi mrii [Museum communication as a means of national education, objectifying of Ukrainian dream]. Sumtsovski chytannia [Sumtsov readings]*, 13. Retrieved from: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2007/article.html?n=195> (accessed 17 April 2017). (In Ukrainian).

31. *Sravnitelnaia tablitsa ustavov universitetov 1884, 1863, 1835 i 1804 hh. (1901). [Comparative table of the statutes of universities 1884, 1863, 1835 and 1804 years].* Retrieved from: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003557835#?page=3> (In Russian).

32. Tereshchenko, A. A., Zharova, N. V., Boiahina O. D. (2013). *Tvorcheskii put i naslediiie A. K. Belousova (k 165-letiiu so dnia rozhdeniia) [The creative path and heritage of A. K. Belousov (on the occasion of the 165th anniversary of his birth)]. Eksperimentalna ta klinichna meditsina, 4 (61), 179–181.* (In Russian).

33. Umanets, O. M. (2008). *Medichni muzei Kharkivskoho universytetu (1807–1917 rr.) [Medical Museums of Kharkiv University (1807–1917) years]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury: zbirnyk nauk. pr. [Bulletin of Kharkiv State Academy of Culture: Collection of papers]*, 23, 62–70. (In Ukrainian).

34. Shershavkin, S. V. (1968). *Istoriia otechestvennoi sudebno-medetsinskoi sluzhby [The history of the native forensic medical service].* Moscow, Soviet Union: Meditsina. (In Russian).

РЕЗЮМЕ

Лутаева Татьяна. Роль ученых Слобожанщины в организации работы медицинских музеев высших учебных заведений в XIX – начале XX века.

В статье проанализирована роль ученых Слобожанщины в организации работы медицинских музеев на базе высших учебных заведений в XIX – начале XX веков. Методами исследования выбраны общетеоретические, биографический, хронологический, системный. Доказано, что ученые Слобожанщины создавали теоретико-методические основы деятельности медицинских музеев; привлекались к практическому участию в создании, пополнении, систематизации музейных коллекций; обеспечивали жизнедеятельность музеев медицинской направленности как научно-исследовательских и культурно-просветительских учреждений.

Ключевые слова: медицинские музеи, Харьковский университет, медико-фармацевтическое образование, ученый, просветительская деятельность, научно-педагогическая деятельность.

SUMMARY

Lutaieva Tetiana. Role of Slobozhanshchyna scientists in organization of medical museums of higher education institutions in the 19th – early 20th centuries.

In the article the role of Slobozhanshchyna scientists in organization of medical museums of higher education institutions in the 19th – early 20th centuries is analyzed. The

author uses general theoretical, biographical, chronological, systematic research methods. It is noted that analysis of historical and pedagogical sources and generalization of literature allowed to assert that in the 19th – early 20th cent. the emergence of medical museums in Slobzhanshchyna region, that was controlled by the Russian Empire, was initiated by education institutions (Imperial Kharkov University, Women’s Medical Institute of Kharkiv Medical Society), scientific societies (Kharkiv Medical Society) and the active participation of scientists. Organization of the medical museums of higher education institutions was based on the provisions of the University Charters (1804, 1835, 1863, 1884), the Circulars of Ministry of Education and special instructions that were issued by Universities. The author notes that the Anatomical museum collections were created at the beginning of the formation of medical education at Kharkiv University and Women’s Medical Institute of Kharkiv Medical Society. The article proves that there were such medical museums at Kharkiv University during the action of University charter of 1863 and 1884 years: Museum of Physiological anatomy, Museum of Pathological Anatomy, Museum of Forensic Medicine, Student anatomical Museum, Museum at the University obstetric clinic, Museum of the operative surgery department. It was proved that Slobzhanshchyna scientists had created theoretical and methodological principles of medical museums; involved in practical participation in the establishment, recruitment, organizing museum collections; provided livelihoods museums orientation as medical research and cultural and education institutions. The practical significance of organization of medical museums was to promote the development of national higher education and dissemination of scientific knowledge among the population. Further research is required in the field of investigation of the role of Slobzhanshchyna scientists in the development of Natural orientation museums.

Key words: *medical museums, Kharkiv University, medical and pharmaceutical education, scientist, scientific-pedagogical activity, enlightening activity.*

УДК 37.014(437.4)"18":94

Лілія Синишин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ORCID ID 0000-0002-1114-5286

DOI 10.24139/2312-5993/2017.04/215-225

РОЗВИТОК ОСЕРЕДКІВ ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОЇ ОСВІТИ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено результати історико-педагогічних пошуків із проблеми розвитку осередків художньо-промислової освіти Галичини й розкрито вплив соціально-економічних, соціально-культурних чинників на розбудову художньо-промислової освіти краю. Схарактеризовано особливості становлення осередків художньо-промислової освіти в умовах Австро-Угорської імперії. Розкрито становлення й особливості функціонування осередків художньо-промислової освіти на локаціях Львова, Косова, Коломиї, Станіславова. Виявлено взаємовплив традицій народного мистецтва та поступу осередків художньо-промислової освіти.

Ключові слова: *художньо-промислова освіта, заклади художньо-промислової освіти, художні школи, осередки, ткацькі школи, деревообробні школи, розвиток, промислове ремісництво.*

Постановка проблеми. Вивчення розвитку художньо-промислової освіти Галичини кінця ХІХ століття дає підстави стверджувати про